

Психологічні особливості харизматичного впливу лідера в контексті проблеми духовності

Ж.М. Маценко

В статті розкриваються психологічні закономірності становлення духовності школярів в малій референтній групі під впливом лідера-гуманіста, а також презентується психолого-педагогічні підходи автора до реалізації задач духовного розвитку учнів.

Ключові слова: становлення духовності, лідер-гуманіст, духовний розвиток.

Під впливом багатьох негативних соціально-економічних факторів нашого буття ціннісні орієнтації молоді змінюються від гуманістичних до меркантильних, прагматичних, втрачаються такі духовні цінності як здатність до співчуття, потреба у добродійності тощо.

Вітчизняні психологічні дослідження свідчать, що нині “у молодіжному середовищі спостерігається ... нігілізм, цинізм, несприйняття загальнолюдських цінностей, глибока егоїстичність, душевна черствість, культ насильства, споживацтва, що супроводжується ростом наркоманії, злочинності, психосоматичних і психічних захворювань, самогубств та спроб самогубств [3].

Особливу небезпеку зазначені фактори створюють для психіки дітей шкільного віку. Навіть ті школярі, особистість яких духовно розвивається, усвідомлюють невідповідність своїх потреб, цінностей, прагнень, учинків тій психологічній ситуації мікро- та макросоціального середовища, яку створили кризові умови. Це спричиняє виникненню внутрішніх конфліктів, невпевненості, розгубленості, а нерідко й зневіри.

Крім того в існуючій мережі шкільної освіти не створена система гармонійного розвитку духовних якостей особистості. Навчально-виховний процес побудовано таким чином, що пріоритетним об'єктом психологічного розвитку є інтелектуальні якості особистості учня, в меншій мірі морально-

вольові і майже не приділяється уваги їх емоційно-почуттєвій сфері, яка складає основу гуманістичного компонента духовності.

Зазначені вище факти зумовили визначення головних домінант виховання, які викладені у провідному програмовому документі Міністерства освіти і науки у “Концепції національно-патріотичного виховання молоді” [2].

Ідеалом виховання за “Концепцією” є гармонійно розвинений громадянин, “який досяг якісно нового рівня духовно-морального, екологічного, патріотичного розвитку, високої культури взаємин”.

Основним принципом виховання, який є “запорукою ефективності виховного процесу” у “Концепції” окреслено “принцип гуманізації, який зосереджує увагу на особистості як вищій цінності”. Цей принцип тісно пов’язаний з “акмелогічним принципом, який вимагає орієнтації виховного процесу на вищі морально-духовні цінності”.

Для реалізації зазначених положень, що сформульовані в “Концепції”, педагогам, психологам слід добре орієнтуватись у змісті таких понять як “духовність”, “духовний розвиток”, “особистість”, а також знати, якими є психологічні критерії духовно розвиненої особистості, її якості та властивості.

Нарешті, педагогам та психологам необхідно отримати чіткі науково обґрунтовані відповіді на такі запитання: “Які завдання духовного розвитку особистості стоять безпосередньо перед школою?”, “Які психолого-педагогічні умови можуть сприяти підвищенню ефективності цього процесу?”

У навчально виховній роботі зі школярами як конкретна мета розглядається не цілісна структура особистості, а лише окремі її складові. Проаналізуємо ті компоненти структури особистості, які безпосередньо пов’язані з розвитком її духовності. З цією метою ми унаочнили структуру особистості у вигляді схеми (див. сх. № 1).

Потребнісно-ціннісний компонент
Різні види потреб
Система ціннісних орієнтацій

Когнітивно-інтелектуальний компонент.
Розвинений інтелект та пізнавальна активність

Емоційно-почуттєвий компонент.
Розвиненість різних видів емоцій та почуттів

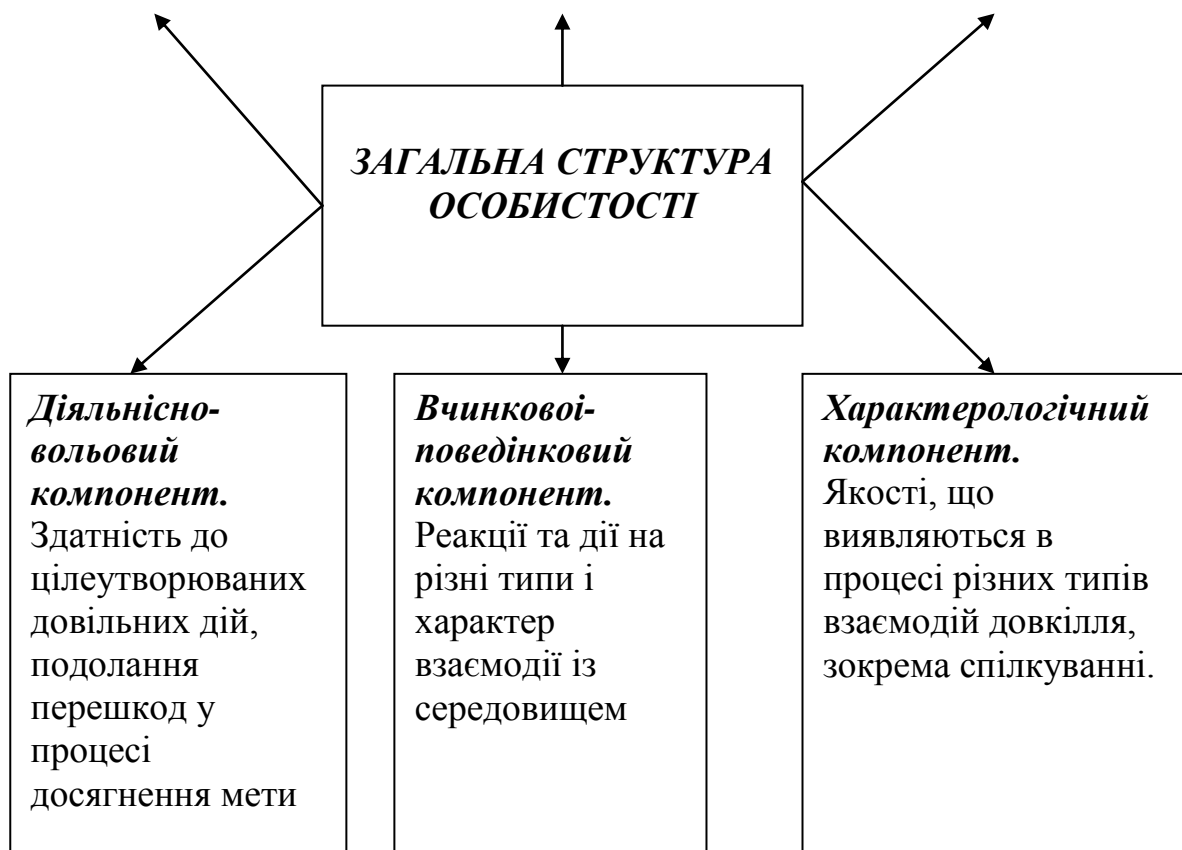

Схема № 1. Загальна структура особистості

Ми розглядаємо *духовність* як сукупність синергетично інтегрованих особливостей когнітивно-інтелектуальної, емоційно-почуттєвої та діяльнісно-вольової сфер людини, яка забезпечує її здатність психічно-особистісного вдосконалення та самовдосконалення.

Кажучи по-іншому, *духовність* – це інтегральне психічне утворення, яке забезпечує можливість вдосконалення людини як індивіда та особистості.

Духовний розвиток особистості, у нашому розумінні – це процес позитивних якісних та кількісних змін:

1) у *інтелектуально-когнітивній сфері* – від пізнання предметів та явищ на почуттєвому рівні – до глибинного усвідомлення їх сутності та взаємозв'язку;

2) у *емоційно-почуттєвій сфері* – від простих емоцій – до здатності пережити духовні стани та почуття (співчуття, співпереживання, любов, совість, провина, каяття тощо);

3) у *діяльнісно-вольовій сфері та поведінці* – від мимовільних дій – до цілеспрямованої саморегуляції, духовних вчинків (безкорисливі дії щодо інших осіб (істот), мотивом яких є створення сприятливих умов для їх емоційного стану та життєдіяльності);

4) у *потребнісно-ціннісній сфері* – від фізіологічних потреб до духовних дій та вчинків;

5) у *характері* – від егоцентризму до альтруїзму, емпатійності, гуманізму.

Як вже йшлося перед школою поставлено завдання – здійснювати духовний розвиток школяра. Ми прагнемо допомогти педагогам та вчителям наповнити це питання психологічним змістом.

Виходячи з головних постулатів гуманістичної психології, де особистість досліджують як унікальну цілісну систему, що має суто людську можливість для самореалізації як соціальна істота, ми розглядаємо духовний розвиток як динаміку ієрархії вищих мотивів та потреб з позиції яких особистість діє, а також оцінює себе, довкілля та інших людей. Найістотнішими для здійснення духовного розвитку ми вважаємо такі вищі потреби:

- у пізнанні (світу, себе, сенсу життя);
- у добродійності та ствердженні справедливості;
- у сприйманні та створенні краси;
- у досягненні психічної гармонії та досконалості.

З нашого погляду основною метою духовного розвитку є становлення людини як особистості шляхом розвитку, удосконалення та самовдосконалення провідних характеристик духовності. Згідно нашої концепції духовності такими характеристиками є:

1. **Потребнісно-ціннісні характеристики**, що включають духовні потреби та духовні ціннісні орієнтації.

Духовні потреби – це прагнення індивіда до засвоєння загальнолюдських та індивідуальних цінностей та їх створення в процесі духовних різновидів діяльності. До індивідуальних цінностей відносять інтереси, погляди, ідеали, потреби конкретної особистості, які є результатом усвідомлення навколишнього світу та свого місця в ньому. Загальнолюдські цінності включають людяність, добродійність, красу, знання, справедливість.

Основним виявом духовних потреб є духовні ціннісні орієнтації, відповідно до яких особистість, що формується, починає узгоджувати і будувати свої взаємини з іншими людьми, а також спрямовувати свої зусилля на самовдосконалення. Відтак духовні ціннісні орієнтації ми розглядаємо як відносно стійку систему інтересів, потреб людини, поглядів, що спрямована на інтеріоризацію (засвоєння) духовних цінностей.

2. **Вчинкові-поведінкові характеристики**, до яких ми відносимо духовний тип поведінки, духовний саморозвиток та духовний вчинок.

Духовний тип поведінки – виявляється у ствердженні людиною у своїй життєдіяльності гуманістичних та естетичних загальнолюдських ідеалів.

Духовний саморозвиток – це процес свідомого управління людиною своєю діяльністю та поведінкою у відповідності до власних духовних ціннісних орієнтацій.

Духовний вчинок – ми розглядаємо як безкорисливу дію, що спрямована на збереження або підтримку існування людей, живих істот, предметів та об'єктів довкілля.

3. **Когнітивно-інтелектуальні характеристики**, що визначаються такими особливостями інтелектуальної сфери як спостережливість, допитливість, глибина, самостійкість, критичність мислення.

4. **Вольові характеристики духовності** виявляються у таких якостей особистості як цілеспрямованість, наполегливість, самовладання,

саморегуляція, а також відрізняється специфікою мотивів вольових дій, які ґрунтуються на духовних потребах, інтересах.

5. **Емоційно-почуттєві характеристики духовності** передбачають здатність людини до переживання широкого спектру емоцій та почуттів, й, зокрема, екзистенціальних: совість, провина, каяття, сумнів, любов, віра, надія.

6. **Гуманістичні характеристики духовності** – це ставлення людини до будь-якої форми життя як найвищої цінності, а також безкорисливі дії та вчинки, що спрямовані на його збереження та підтримку.

7. **Естетичні характеристики духовності** відображають здатність особистості до естетичного світосприйняття, відбивають її прагнення до краси, гармонії, досконалості, тобто це є специфічне емоційно-почуттєве та пізнавально-інтелектуальне ставлення особистості до навколишньої дійсності. Естетичні характеристики духовності виявляються у здатності та потребі сприймати, переживати та створювати красу.

На підставі аналізу психологічних характеристик духовності нами були виокремлені основні критерії духовного розвитку особистості на які доцільно орієнтуватися педагогам, під керівництвом яких цей процес здійснюватиметься. А саме:

- 1) наявність у школяра активної потреби у пізнанні світу, себе, сенсу життя, інших людей;
- 2) усвідомлення учнем феномену життя як вищої цінності, екоохоронний тип поведінки;
- 3) якісні зміни у системі ціннісних орієнтації (перетворення духовних потреб на мотиви поведінки, вчинків, діяльності);
- 4) позитивно-зацікавлене ставлення до внутрішнього світу інших людей, втілення через взаємини з ними вищих духовних цінностей (добра, любові, справедливості тощо), переживання єдності з ближнім, з усім людством;
- 5) становлення особистості школяра як вищої духовної діяльності, тобто виявлення здатності створювати та послідовно втілювати власну програму духовного саморозвитку;

б) усвідомлення єдності себе й Всесвіту.

Зазначені критерії можна розглядати, з одного боку як завдання навчально-виховного процесу, з іншого – як зміст і напрямки розвитку особистості школяра, які сприяють становленню його духовності.

Наявність навіть деяких з них у конкретного учня є показником того, що процес духовного розвитку відбувається. Сукупність зазначених критеріїв у одного і того ж школяра свідчить про високий рівень його духовності.

Кожна властивість чи якість особистості, так само як її структура у цілому, має передумови розвитку як об'єктивні, так і суб'єктивні. Не враховуючи їх, неможливо спрямувати весь процес становлення особистості у напрямку духовного розвитку.

Згідно результатів наших досліджень, провідними з внутрішніх умов розвитку духовності є:

1. Розуміння людиною власної природи та місця у Всесвіті.
2. Відкритість до вдосконалення себе, яке стає можливо за умови адекватності самооцінки, розвинених духовних потреб та ціннісних орієнтацій.
3. Гуманістична зорієнтованість людини у її прагненні до інших живих істот, яка наповнюється духовним змістом мірою того, як індивід поступово усвідомлює, що немає ближнього та далекого, а є лише єдність “я-ти-він-вони”.
4. Уміння чітко розрізняти духовне від бездуховного, добро від зла, що сприяє формуванню стійких духовних переконань та незалежності від негативних впливів соціального середовища.

Серед зовнішніх умов духовного розвитку особистості найзначущими є такі:

1. Соціокультурне середовище як єдина функціональна система.
2. Мікросоціальне середовище як компонент соціокультурного середовища.

Соціокультурне середовище – ми розглядаємо як сукупність соціальних і культурних продуктів людської діяльності та життєдіяльності, які в процесі взаємодії з індивідом забезпечують його становлення як особистості.

Психологічними механізмами засвоєння індивідом духовних цінностей, а отже – духовного розвитку, є соціалізація та інкультурація.

Ми дотримуємося існуючого розуміння соціалізації як процесу різнобічного пізнання індивідом соціальної дійсності та опанування актуалізованої частини соціального досвіду (засобів спілкування, норм поведінки, цінностей, правил спільної діяльності тощо).

Процес формування особистісних якостей відбувається також у ході засвоєння індивідом культурної спадщини залежно від рівня розвитку психічних регуляторів цього процесу – потреб індивіда, його інтересів, цілей засобів реалізації потреб тощо. Зазначений механізм психічного формування особистості під впливом соціокультурного середовища дістав назву “інкультурація”.

Отже, оскільки за змістом соціокультурне середовище є продукти матеріальної та духовної діяльності людей, воно є важливим чинником становлення особистості. Це вимагає детального аналізу цього феномену.

Складники соціокультурного середовища виокремленні нами відповідно до форми та характеру їх взаємодії з індивідом.

Форми соціокультурного середовища як чинник духовного розвитку особистості розглядаються як засоби створення, зберігання та передавання духовних норм, цінностей, досвіду. Провідними з них є мова, писемність, традиції, звичаї, народна творчість, здобутки мистецтва тощо.

Залежно від характеру контакту з індивідом ми виокремили структурні компоненти соціокультурного середовища: *безпосереднього* та *опосередкованого* контакту. До першого належать мікросоціальне середовище (формальні та неформальні групи, референтні групи, заклади освіти та виховання тощо). Опосередковано впливають на становлення особистості духовної культури (музеї, бібліотеки, заповідники, джерела масового розповсюдження інформації).

Усі зазначені складники соціокультурного середовища безперечно, впливають на духовний розвиток особистості, проте міра цього впливу неоднакова. Серед перелічених культурних компонентів найвпливовішими можна

вважати такі: індивідуалізовані (неформальні групи, деякі різновиди мистецтва та інші засоби масової інформації, а також стихійні групи.

Як свідчать результати нашого дослідження найвпливовішими для духовного розвитку особистості є неформальні референтні групи. Неформальні малі групи – це нечисленна спільнота людей, що знаходяться між собою у безпосередньому особистісному спілкуванні чи взаємодії. Ознаками таких груп є спільна діяльність, спільні інтереси, почуття приналежності кожного окремого члена групи до цієї спільноти, емоційна захопленість кожного члена групи груповими справами, а також високий рівень самоідентифікації членів з усією групою, що супроводжується значною вираженістю у всіх почуття єдності групи “Ми”. Найчастіше такі групові ознаки можна спостерігати в учнях підліткового або юнацького віку.

Зрозуміти розвиток психології індивіда як особистості можна лише проаналізувавши характер його взаємодії в групі, яка є для нього референтною.

Референтна (або значуща, еталонна) група – це така спільнота, до якого індивід себе відносить свідомо з власного бажанням, цінності, установки, норми і правила якої засвоює і виконує, думку якої поважає. У референтних групах існують міжособистісні взаємини, особливі (притаманні цій групі) погляди на світ, навіть свої таємниці.

Референтна група виконує дві основні функції в процесі становлення особистості: *нормативну і порівняльну*. Нормативна функція виявляється в тому, що референтна група є джерелом ціннісних орієнтацій, ідеалів та норм поведінки індивіда. Крім того референтна група виступає як еталон (зразок), орієнтуючись на який, індивід оцінює себе та інших. У цьому полягає порівняльна функція референтної групи.

Слід зважати на те, що референтні групи можуть впливати на індивід як позитивно, так і негативно, тобто виступати негативним соціально-психологічним фоном для формування ідеалів, цінностей особистості, засобів їх досягнення.

Якщо детальніше проаналізувати психологічні механізми впливу референтної групи на її членів, неодмінно окреслюється постать *лідера* групи.

Лідер неформальної групи – це та особа, за якою група визнає право вирішувати в значущих для неї ситуаціях, на погляди і дії якої орієнтується. При цьому група довіряє лідеру управління міжособистісними взаєминами.

Найхарактернішою особливістю лідера референтної неформальної групи є здатність істотно впливати на думки, ціннісні орієнтації, становлення ідеалів та поведінку членів групи. Крім того, лідер завжди вивиснується над середнім рівнем групи, випереджаючи її у своєму психічному розвитку та особистісному становленні.

Оскільки життя мікросоціальної групи різнопланове, тобто відбувається на інтелектуальному, емоційно-почуттєвому, діловому, комунікативному, духовному рівнях тощо, один лідер, як правило, не уособлює в собі всі необхідні психічні та особистісні якості та властивості у їх сукупності. Проте членам групи необхідна лідерська підтримка на різних рівнях взаємодії як між собою, так і з соціальним довкіллям. Цей факт спричиняє в групі таке явище як децентрація лідерства. Це означає, що в одній і тій самій групі співіснують лідери, що визнані за різними критеріями.

Так за критерієм високорозвиненого інтелекту, активності, ініціативності компетентності виділяється діловий лідер-генератор ідей. Лідер-борець відрізняється сміливістю, рішучістю, готовністю відстоювати честь групи. Притягує до себе увагу та повагу групи лідер-“біла ворона”, що характеризується нетрадиційністю підходів, рішень, іміджу тощо.

Можна назвати ще багато лідерських функцій, носії яких завжди яскраво помітні завдяки їх мовленню, зовнішності, демонстративній поведінці тощо. Проте майже в кожній групі існує лідер, якого відразу не помітиш, не почувеш від нього активних виступів, гучних ділових промов чи пропозицій. Проте, якщо такий лідер в групі є, всі добре знають про його існування й вдячні за можливість поспілкуватися з ним в скрутну годину. Йдеться про лідера-гуманіста.

У багатьох духовних традиціях з метою духовного розвитку учнів цілеспрямовано організовували їх спілкування з духовним вчителем, наставником, особистість якого була переконливим еталоном для його

послідовників. Окрім того, що духовний наставник підказував шляхи і засоби особистісного самовдосконалення, він допомагав зрозуміти власні помилки та можливості для їх виправлення, надихав на подальший духовний розвиток.

Якщо йдеться про референтну групу школярів (шкільний клас, група за інтересами, хобі-група тощо), то лідер-гуманіст в даному випадку – це такий член групи, з яким інші шукають спілкування, як правило, задля обговорення своїх особистих потреб, проблем, висловлення думок та переживань, оскільки впевнені, що знайдуть співчуття, розуміння. Кожен не має сумніву: цій людині можна довірити найпотаємніше та отримати емоційно-почуттєву підтримку, добру пораду.

Такий тип лідера-гуманіста повною мірою психологічно окреслюється у старшому підлітковому віці. І формується він з тих молодших школярів, про яких однокласники кажуть «добрий», «вміє тримати язика за зубами», «цей не викаже», «вміє пожаліти», «на нього можна покластися», «завжди говорить правду». Педагоги відмічають, що такі учні випереджають своїх однолітків у рівні розвитку духовності відповідно до вже зазначених критеріїв (див. ...).

Незважаючи на те, що здебільшого школяр-гуманіст зовні скромний, непоказний, інші члени групи, навіть якщо вони недостатньо знайомі, безпомилково визначають психологічну (духовну) функцію його лідерства. Аналогічний феномен спостерігається також у неформальних малих групах й дорослих людей. На підставі яких особистісних особливостей стає можливим таке визначення?

Відповідь на це запитання пов'язане із психологічним феноменом «харизма», який досі мало досліджений, проте відомий зі прадавніх часів.

Слово «харизма» походить із давньогрецької і має зміст «привертати до себе увагу», «здатність спонукати до певних дій». У релігії тих часів вважалося, що люди, які мають харизматичні якості є улюбленцями богів й ті допомагають їм досягти не аби яких успіхів.

У результаті дослідження на підставі аналізу літератури ми пропонуємо таке визначення психологічного змісту поняття «харизма».

Харизма – це такі якості особистості, які у сукупності з особливими зовнішніми проявами утворюють її здатність привертати увагу і утримувати інтерес інших людей, а також певним чином впливати на їх думки, погляди, вчинки.

Із зазначеного визначення випливає, що харизматичний вплив визначають такі психологічні чинники:

1. *Візуальні* (погляд, риси та вираз обличчя, міміка, особливості постави та ходи, пантоміміка (рухи тіла), жестикуляція).
2. *Вербальні* (тембр та сила голосу, інтонації та темп мовлення, вміння чітко висловлювати зміст думки).
3. *Особистісні* (певні якості та властивості особистості).

Тією чи іншою мірою харизма притаманна всім типам лідерів. Проте сам тип визначають якісні характеристики харизмоутворюючих чинників.

Для прикладу наведено результати порівняльного якісного аналізу візуальних, вербальних й особистісних чинників харизми лідера-борця та лідера-гуманіста, а для зручності сприймання унаочнимо їх у таблиці

Таблиця 1

Провідні харизмоутворюючі характеристики лідера-борця та лідера-гуманіста

Тип лідера	Візуальні чинники харизми	Вербальні чинники харизми	Провідні особистісні якості
Лідер - „борець”	Погляд прямий, напружений. Вираз обличчя зосереджений. Рухи, жести різкі. Хода стрімка, впевнена.	Говорить як правило голосно, впевнено, чітко, переконливо, напружено; темп мовлення прискорений	Рішучість, сміливість, наполегливість, відповідальність, ініціативність, вміння доводити й відстоювати слухність власних думок, намірів, дій
Лідер - „гуманіст”	Погляд відкритий м’який. Вираз обличчя доброзичливий. Рухи, жести	Говорить неголосно, інтонації м’які, заспокійливі, приємні; темп	Комунікабельність легкість у спілкуванні. Щиросердність, Емпатійність,

	відкриті, стримані. Хода врівноважена.	мовлення швидкий.	не	Делікатність, Великодушність, Порядність, Надійність.
--	--	----------------------	----	--

Кожний окремий член групи шукає можливість для спілкування з тим чи іншим типом лідера в залежності від власних потреб, емоційного стану, життєвої ситуації.

Взаємодії з лідером-гуманістом прагнуть ті члени групи, які переживають потребу у доведенні до його відома емоційно або інтелектуально значущої інформації, потребу у взаєморозумінні, співпереживанні, при цьому людина сподівається на підтримку у вигляді співчутливої бесіди, певної дії, що допоможе у вирішенні її проблеми. Члени групи, спілкуючись з лідером-гуманістом (незалежно від типу групи, віку її чинників) відмічають, що в них виникають такі психічні процеси, стани і явища:

1. Почуття симпатії і довіри.
2. Готовність до відвертого спілкування.
3. Відчуття близькості („наче все життя з ним знайомий”).
4. Упевненість, що після розмови з ним усе повернеться на краще.
5. Потреба прислухатися до його думки, переконань.
6. Почуття заспокоєння і надій на власні сили і можливості.
7. Сприйняття особистості лідера-гуманіста як еталона, бажання наслідувати його дії, вчинки.
8. Оптимістичний настрій.

Завдяки яким особистісним якостям, властивостям, рисам характеру лідера-гуманіста інші члени групи довіряють йому найпотаємніші думки, почуття, сповідаються у помилках та реально знаходять емоційно-почуттєвий відгук та дієву підтримку?

Узагальнення результатів проведених нами досліджень дозволило виокремити цілу низку особистісних якостей лідера-гуманіста.

1. Характерологічні особливості які відбивають

а) його ставлення до інших людей:

- щирість;
- відвертість;
- великодушність;
- терпимість;
- сердечність;
- чесність;
- делікатність;
- безкорисливість;
- здатність бачити і цінувати в кожній людині її індивідуальність;
- уміння „будувати” теплі міжособистісні взаємини;
- здатність пробачати;
- поважне ставлення до інтересів думок інших людей, небайдужість до їхніх проблем;
- уміння цінувати досягнення іншої людини, радіти її успіхам;
- доброзичливість;
- добротність;
- здатність бути вдячним, висловлювати слова подяки, заохочення

б) ставлення лідера гуманіста до себе:

- вимогливість до себе, своїх дій та вчинків;
- віра у власні можливості;
- здатність до самокритики;
- адекватність самооцінки.

Самооцінка – це оцінювання особистістю своїх психічних якостей та властивостей, зокрема здібностей, можливостей, рис характеру тощо, а також свого місця серед інших членів мікрогрупи, макрогрупи, всього суспільства.

Самооцінка є одним з важливих регуляторів поведінки особистості й, особливо, її стосунків з іншими людьми. Самооцінка тісно пов'язана з мотивацією дій та вчинків. Від самооцінки залежать також особливості ставлення особистості до себе: критичність, вимогливість, переживання успіхів та невдач.

Особистості з низькою самооцінкою ставлять перед собою значно нижчі цілі, ніж ті, що реально можуть досягти. Для них характерні такі риси як невпевненість, образливість, нерішучість, залежність від думки та впливу інших людей. Звичайно людина з такими особливостями не здатна бути лідером. Проте за сприятливих психологічних умов (цілеспрямовані психолого-педагогічні впливи, референтне мікросоціальне середовище, яке зацікавлене у зміні самооцінки цієї людини) особистість з низькою самооцінкою має більше реальних можливостей дійти адекватної самооцінки, і навіть (за наявністю відповідних якостей) стати лідером, ніж людина з високою самооцінкою.

Люди з високою самооцінкою схильні перевищувати рівень своїх можливостей і тому неадекватні у виборі мети. Саме тому вони рідко досягають поставлених цілей. Такі люди некритичні в оцінці своїх розумових, вольових, моральних якостей. Нерідко вони виявляють конфліктність в групі, оскільки завжди не погоджуються з тією оцінкою себе, своїх дій, вчинків тощо, яку висловлюють люди, що їх оточують. Провідними рисами характеру особистості з високою самооцінкою стають зазнайство, зверхність, бажання весь час переважати, зневажливе ставлення до інших.

Не треба доводити, що людину з високою самооцінкою, навіть з наявністю в неї певних лідерських якостей, група ніколи не сприйматиме як свого лідера.

Обов'язковою особливістю лідера групи незалежно від лідерських функцій є адекватна самооцінка, тобто така оцінка своїх дій, вчинків, рис характеру, що відповідає реальним здібностям, особливостям психіки та особистісним якостям цієї особистості, що відбивається на її адекватному ставленні до результатів власної діяльності, успіхів, поразок, схваленню або несхваленню з боку інших людей.

Адекватність самооцінки лідера-гуманіста виявляється в таких особливостях його особистості:

- здатності до усвідомлення як позитивних власних якостей, так і недоліків;
- у відсутності зайвої самовпевненості, прагненні завжди реально оцінювати власні здібності, вміння, якості;

- у вмінні реалістично оцінити власні можливості, а також суб'єктивні труднощі на шляху досягнення мети;
- у здатності оцінювати власну діяльність, вчинки, як позитивно, так і негативно, тобто об'єктивно, в залежності від реальної цінності, значущості результату.

Лідер-гуманіст заслуговує на повагу з боку інших членів групи завдяки своїй готовності віддати всі сили та здібності для досягнення мети. При цьому він виявляє здатність доводити до кінця те, що розпочато долаючи перешкоди. кажучи по-іншому, лідер-гуманіст відрізняється цілеспрямованістю та наполегливістю при цьому він здатний свідомо керувати власним настроєм і почуттями у ситуаціях, які негативно впливають на емоційну сферу, тобто виявляти самовладання.

Зазначені вольові якості особистості, як правило, високо цінуються серед підлітків та учнів старшого шкільного віку. Проте найбільший захват та бажання наслідувати викликає в школярів така якість їх лідера як саморегуляція. Ця здатність керувати своїми емоційно-почуттєвими проявами, а також свідомо та довільно підпорядковувати власну поведінку і вчинки велінням свого сумління, духовними почуттями, обов'язку не залишає байдужими ані однолітків, ані старших товаришів.

Особистість лідера-гуманіста відрізняє високий рівень розвитку почуттєво-емоційної царини (здатність переживати різноманітну палітру емоцій та почуттів, зокрема й суто духовних – совість, провина, віра, каяття, надія, любов). І саме у почуттєво-емоційній царині особистості цього типу лідера виявляється та властивість, яка є харизмоутворюючою. Йдеться про емпатійність.

Емпатійність ми розуміємо як сталу особистісну якість, що виявляється у здатності до співпереживання, співчуття та гуманних учинків стосовно будь-яких осіб (істот), які потребують підтримки та (або) сприяння.

Емпатійність як духовна якість особистості, насамперед, характеризується розвиненістю потреби бути корисними іншим людям, чинити добро, здатністю переживати задоволення від власної доброчинності. Проте такі добрі наміри у лідера-„уманіста не залишаються лише на рівні пасивної потреби. Лідера-

гуманіста поважають за його здатність до гуманних дій та вчинків, за реальний досвід сприяння іншим людям (істотам).

Однією з найпривабливіших рис лідера-гуманіста є комунікативні здібності, які знаходять прояв у вмінні вислуховувати партнера з спілкування, добирати потрібні слова, виявляти доброзичливість, уважність зацікавленість. Цей тип лідера притягує до себе унікальними невербальними можливостями (виразом обличчя, поглядом, силою голосу та його інтонаційними відтінками), які є адекватними ситуацій спілкування і завжди відбивають сердечність ставлення до співрозмовника, щирість, відвертість, готовність співчувати, сприяти, допомагати.

Отже, як свідчать результати нашого дослідження, харизматичний вплив лідера-гуманіста на членів малої групи визначає насамперед, ціла низка його характерологічних якостей та властивостей. Унаочнимо їх у таблиці №2.

Таблиця 2

Особистісні якості та властивості лідера-гуманіста

Назва якості (властивості)	Психологічний зміст якості (властивості)
Якості лідера-„гуманіста”, що відбивають його ставлення до інших людей	Щирість, відвертість, великодушність, терпимість, сердечність, чесність, делікатність, безкорисливість, здатність бачити і цінувати в кожній людині її індивідуальність, уміння „будувати” теплі міжособистісні взаємини, здатність пробачати, поважне ставлення до інтересів думок інших людей, небайдужість до їхніх проблем, уміння цінувати досягнення іншої людини, радіти її успіхам, доброзичливість, добродійність, здатність бути вдячним, висловлювати слова подяки, заохочення
Комунікабельність	Комунікативні здібності: невербальні (вираз обличчя, погляд, сила голосу тощо) вербальні

	(вміння добирати слова, адекватні ситуації спілкування). Позитивне ставлення до співрозмовника (доброзичливість, уважність, зацікавленість, готовність співчувати, сприяти)
Якості та властивості, які характеризують ставлення лідера-гуманіста до себе	Вимогливість до себе, своїх дій та вчинків, віра у власні можливості, здатність до самокритики, адекватність самооцінки.
Вчинково-поведінкові характеристики	Свідоме управління своєю поведінкою у відповідності з гуманістичними та духовними ціннісними орієнтаціями. Здатність до гуманних вчинків.
Вольові якості	Цілеспрямованість, самовладання, саморегуляція
Гуманістичні якості	Ставлення до будь-якої форми життя як вищої цінності, повага до внутрішнього світу інших людей, емпатійність, здатність до гуманних вчинків.

Якщо йдеться про малу референтну групу дорослих людей то лідера-гуманіста переважно характеризує високий рівень розвитку духовності, а відтак йому притаманна чисельна більшість із зазначених характерологічних властивостей.

Щодо лідера-гуманіста малої референтної групи школярів (підлітків, юнаків) вони, як правило характеризуються лише певною кількістю відповідних особливостей. Проте сам факт визнання групою цього типу лідера свідчить про розвиненість саме таких якостей, які утворюють харизму лідера-гуманіста. Найчастіше цими особливостями є такі:

- повага до іншої людини, її думок, почуттів, інтересів, бажань;
- комунікабельність;
- здатність до співпереживання та співчуття;

– готовність та здатність до гуманних вчинків;
– активне сприяння живій природі і (збереження та підтримка життя тварин та рослин);

- доброзичливість;
- чесність, відвертість;
- обов'язковість та надійність.

Доцільно нагадати, що мала референтна група в цілому й особистість лідера-гуманіста, зокрема є одним з найвпливовіших чинників розвитку духовності завдяки як наявності відповідного еталонного прикладу, так і для дієвого наслідування в групі та поза нею. Саме тому надзвичайно важливим є своєчасне виявлення педагогом (психологом) школярів які є потенційними або вже реальними лідерами-гуманістами з метою оптимізації психолого-педагогічних умов для їх духовного вдосконалення та згуртування інших членів групи навколо цих лідерів.

Здатність до духовного зростання визначають, насамперед, внутрішні (психологічні) умови:

- усвідомлення власної індивідуальності, дії відповідно до власних духовних потреб та можливостей з метою самовдосконалення та самореалізації;
- адекватна самооцінка (чітке усвідомлення своїх переваг та недоліків, адекватної оцінки їх співвідношення);
- уміння чітко розрізняти добро від зла, духовне від бездуховного, здатність до незалежності від негативних впливів соціального середовища;
- усвідомлення феномену життя як найвищої цінності, єдності себе й інших людей.

Однією з провідних умов духовного розвитку школярів є створення психолого-педагогічного підґрунтя для формування їх гуманістичної спрямованості та відповідних особистісних характеристик. Досягненню цієї мети сприятиме рішення цілої низки відповідних завдань та здійснення відповідних напрямків роботи.

А саме:

1. Поглиблювати уявлення про внутрішній світ (думки, почуття, бажання, переживання, потреби, інтереси тощо) свій власний та інших людей.

2. Розширювати та поглиблювати знання про особистісні риси людини-гуманіста. Сприяти засвоєнню психологічного змісту слів, що характеризують гуманістичні риси характеру людини. Формувати поняття про людяність як про складну духовну якість людини; актуалізувати в словнику учнів терміни, що позначають риси гуманістично спрямованої особистості. Дати знання про характерологічні складові людяності. Виховувати повагу до проявів людяності та прагнення відповідати оцінці „людяний”.

3. Формувати навички вербального та невербального спілкування, експресивних засобів взаємодії (вчити засобам візуальної діагностики емоційних станів інших людей за їх мімічними та пантомімічними виявленнями; розвивати уважність та спостережливість щодо зовнішніх проявів настрою, станів партнерів із спілкування; розвивати міміку обличчя, виразність погляду, рухів, жестів, експресивні засоби вираження емоцій та почуттів; активізувати у словнику школярів необхідні слова для висловлювання своїх співчуттів, для пропозицій підтримки, допомоги, а також радості щодо позитивних подій у житті співрозмовника; формувати вміння добирати слова та словосполучення адекватні ситуації).

4. Виховувати готовність до щирої, відвертої взаємодії.

5. Розвивати здатність до співпереживання та співчуття. Виховувати небайдужість до тих, хто потребує допомогу.

6. Змінювати егоцентричну мотивацію шляхом розвитку прагнення добродійності, а також вміння отримувати задоволення від власних гуманних вчинків.

7. Тренувати навички вибору та реального застосування таких засобів сприяння життю, здоров'ю, існуванню людей та живих істот, що відповідають ситуації та власним можливостям.

8. Створювати умови для актуалізації потреби у гуманних вчинках. Заохочувати бажання приносити користь іншим людям, а також потребу

вболівати за долю іншої людини, здатність радіти від власної доброчинності, вміння пишатися доброчинністю інших людей.

Рішення зазначених завдань сприятиме не лише істотному духовному зростанню лідерів-гуманістів, а й становленню гуманних рис характеру кожного школяра, що є психологічним підґрунтям подальшого розвитку його духовності.

Література

1. Барташев А.В. Психодиагностика способности к общению или Как определить организаторские и коммуникативные качества личности. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 176 с.

2. Концепція національно-патріотичного виховання молоді (Наказ Міністерства освіти і науки 27.10.2009 №3754/981/538/49)

3. Позашкільні заклади України. Концепція. – К.: Освіта. 1993. – 24 с.

4. Энкельман Николаус Б. Харизма. – А.О. „Интерэксперт”. – М., 2000. – 272 с.

5. Як стати і бути лідером: поради психолога /Автор-упорядник В. Татенко // Серія „Політичні студії. Вип. 3. – К.: Фонд „Українська перспектива”, 1996. – 108 с.

В статті розкриваються психологічні закономірності становлення духовності школярів в малій референтній групі під впливом лідера-гуманіста, а також презентуються психолого-педагогічні підходи автора к реалізації задач духовного розвитку учасників.

Ключевые слова: становление духовности, лидер-гуманист, духовное развитие.

Humane-liader's influence en spiritual olevelopment of chilodsen in the school is this article about.

Key words: humane-liader's, spiritual olevelopment.